

УДК 378.147

**КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Ібрагім Ю.С.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради*

У статті розглядаються основні компоненти культури розумової праці студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Ключові слова: культура розумової праці, компоненти, знання, Уміння, особистісні якості студентів.

**КОМПОНЕНТЫ КУЛЬТУРЫ УМСТВЕННОГО ТРУДА
СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

Ибрагим Ю.С.

В статье рассматриваются основные компоненты культуры умственного труда студентов высших педагогических учебных заведений.

Ключевые слова: культура умственного труда, компоненты, знания, умения, личностные качества студентов.

**THE COMPONENTS OF CULTURE OF BRAINWORK OF STUDENTS
OF THE HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Ibrahim Y.S.

In this article the author examines the basic components of culture of brainwork of students of the higher pedagogical educational institutions.

Keywords: culture of brainwork, components, knowledge, abilities, personal qualities of students.

Постанова проблеми. Одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є розвиток самостійності особистості, здатної віднаходити, оцінювати й послуговуватись інформацією, що вимагає від неї раціональної організації розумової праці, оволодіння культурою самостійної пізнавальної діяльності.

Складність вирішення цього завдання обумовлена тим, що з розвитком науки й техніки безперервно збільшується обсяг інформації, якою мають оволодівати студенти, водночас термін «навчання» залишається незмінним, що вимагає особливої уваги у ставленні студентів до фактора часу, зокрема оптимальної його витрати.

Значний інтерес до вивчення різних аспектів культури розумової праці спостерігається в працях багатьох науковців із педагогіки та психології Ю. Бабанського, В. Гриньової, П. Гальперіна, Ю. Ібрагім, В. Лозової, В. Пунського, І. Раченка, Л. Рибалко, Т. Рогової, Н. Талізної, Т. Цехмистрової.

Питання визначення компонентів культури розумової праці студентів є ключовим для врахування в навчально-виховному процесі ВНЗ задля полегшення процесу навчання студентів, тому *метою* статті є розкриття основних компонентів культури розумової праці студентів.

Основоположним компонентом культури розумової праці є знання.

Навчальний процес у вищому навчальному закладі має бути спрямований на озброєння студента знаннями не тільки з основ наук, а й способів здобуття цих знань більш раціональним способом, у найкоротший термін і без шкоди для власного здоров'я й самопочуття, тому когнітивний компонент культури розумової праці має озброювати студентів знаннями про культуру розумової праці, що сприятиме реалізації основних функцій знань: формування уявлень про дійсність, орієнтир при визначенні людиною напряму розумової діяльності та формування ставлення до об'єктів дійсності.

Існують різні погляди на класифікацію знань. Проте, визначаючи коло необхідних для засвоєння культури розумової праці знань, ми спираємося на класифікацію Л. Зоріної, И. Журавльова, які визначали основними два типи знань: провідні, що є ядром, суттю предмета, що вивчається (знання з педагогіки) та допоміжні, які є необхідною умо-

вою засвоєння провідних знань, та оперування ними (знання з інших дисциплін) [1].

Групи знань, необхідних для оволодіння студентами культурою розумової праці: *знання з педагогіки* – знання про способи здійснення розумової праці (правила організації праці; роботи з книгою та друкованими джерелами інформації); особливості культури усного й писемного мовлення; особливості навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі й місце розумової праці в ньому: форми й методи організації розумової праці в процесі навчання; особливості праці на лекціях, при підготовці до семінарських, лабораторних і практичних занять та організації самостійної роботи студентів; знання про оцінювання результатів розумової праці: здійснення контролю та самоконтролю; критерії оцінювання й самооцінки результатів; *знання з інших дисциплін* – знання з психології: структура особистості та її якості; типи темпераменту та їх вплив на розумову працю; особливості волі, інтересів і нахилів, потреб і мотивів діяльності, пізнавальні можливості й особливості таких процесів, як пам'ять, увага, сприйняття та прийоми розвитку власних ресурсних можливостей; знання з гігієни: правила організації робочого місця; сприятливі умови розумової праці, режим провітрювання та розміщення джерел світла, фізичний комфорт особистості; знання з фізіології: процеси життєдіяльності організму людини; функціонування нервової діяльності, емоції й почуття та їх вплив на якість розумової праці; біоритми й ресурси організму; працездатність і її значення; знання з логіки: закони логіки; форми мислення.

Головними ознаками знань, що характеризують культуру розумової праці та якими мають оволодіти студенти, є усвідомленість, насиченість конкретним змістом, чітким розумінням закономірностей здійснення розумової праці, можливість пояснити, указати на взаємозв'язок, обґрунтувати факти й положення, що вивчаються, дійти правильних висновків.

За роки навчання в школі майбутні студенти здобувають певні знання про раціональну організацію навчальної праці, планування робочого дня, але досить низький відсоток (12%) уміють і реалізують ці знання в процесі організації власної розумової діяльності. Тож у сучасній освіті постає проблема невідповідності рівня знань із культури розумової праці студента рівню результативності, якості його навчальної діяльності.

Отже, наявність знань про культуру розумової праці ще не означає якісного володіння нею. Для того, щоб знання були потрібними, необхідно перевести їх на рівень практичної реалізації завдяки виконанню вправ у звичних і змінених умовах.

Міцні знання, що розширюють світогляд людини, формують глибину розуміння нею дійсності й уміння послуговуватися ними, – це вимога суспільства до майбутнього вчителя, для якого вміння вчитися, поповнювати свої знання впродовж усього життя не просто важливе, а професійно важливе вміння. Головне тут не тільки в кількості знань, якими оволодівають студенти, а в тому, щоб вони вміли їх застосовувати.

Отже, важливим компонентом культури розумової праці є вміння. Досвід вивчення проблеми систематизації вмінь якісного здійснення розумової праці показує, що різні вчені класифікують їх по-різному. Так, В. Кулько, Т. Цехмистрова визначають узагальнені (міжпредметні) та специфічні для кожного предмета вміння, інтелектуальні та практичні, навчальні та самоосвітні, загально-трудова й професійні, раціональні й нераціональні, продуктивні й репродуктивні тощо [3].

Аналіз наукової літератури дав підстави окреслити групи вмінь, що характеризують культуру розумової праці студентів вищих педагогічних навчальних закладів:

- *навчально-організаційні* – приймати та визначати мету, завдання розумової праці; раціонально планувати діяльність, ефективно витратити час, прогнозувати результат діяльності з урахуванням власних ресурсних можливостей; виявляти природу негативних впливів на розумову працю; створювати сприятливі умови для діяльності: обладнання робочої зони; підтримувати порядок, систематично провітрювати приміщення; мати якісне освітлення; дотримання режиму дня і праці; вивчати фізіологічні ресурсні можливості організму; підвищувати продуктивність розумової праці; удосконалювати індивідуальні психолого-педагогічні ресурсні можливості (вправи, тренування, самопостереження тощо); слідкувати за станом здоров'я, загартовуватися, займатись фізичною роботою;
- *навчально-інформаційні* – самостійно працювати з книгою, довідником, каталогом і добирати необхідну літературу; за-

проводжувати різні прийоми читання, зокрема, швидкого; записувати у процесі читання; готувати повідомлення, реферати, доповіді, тези виступів, творчі роботи, план виступу; запроваджувати прийоми смислового групування, упорядкування й відтворення інформації (алгоритм, таблиця, схема, план тощо); здійснювати бібліографічний пошук, скласти бібліографію; працювати з технічними джерелами інформації; реалізовувати загально-мовленнєві вміння: вести діалог, взаємодіяти з іншими, співпрацювати, брати участь у дискусії; працювати на семінарських і практичних заняттях;

- *навчально-інтелектуальні* – мотивувати свою діяльність; раціонально слухати, сприймати інформацію; запам'ятовувати, зберігати інформацію, відтворювати запам'ятований матеріал; здійснювати спостереження за різними предметними об'єктами, навчальними діями та процесами (планувати, кодувати, узагальнювати інформацію); логічно осмислювати навчальний матеріал, визначати в ньому головне: аналізувати, конкретизувати, систематизувати, визначати поняття, порівнювати, узагальнювати, класифікувати, доводити та спростовувати судження, пояснювати, обґрунтовувати тощо; самостійно виконувати вправи, вирішувати проблемні пізнавальні завдання; дотримуватися правила, алгоритму діяльності;
- *рефлексивні* – здійснювати різні способи перевірки та контролю своєї діяльності: за планом, за зразком, поопераційний контроль, самоконтроль усієї навчально-пізнавальної діяльності тощо; прогнозувати результат діяльності; володіти способами виправлення помилок; аналізувати, пояснювати й оцінювати свої дії; брати участь у взаємному оцінюванні результатів розумової праці; готовність до самоконтролю, самооцінювання [2].

Рівень засвоєння знань і володіння вміннями культури розумової праці студентів залежить від сформованості в них певних якостей особистості.

Якості особистості не є вродженими властивостями людини, а тому підлягають розвитку в процесі оволодіння культурою розумової

праці, оскільки формуванням умінь передбачається якісні зміни в особистості студента.

Питання якостей особистості досліджувалися психологами й педагогами: Г. Айзенком, Б. Ананьєвим, О. Бодальовим, Ю. Жуковим та іншими.

П. Каптерев, Є. Клімова, Н. Кузьміна та її школа: В. Кан-Калік, О. Кондратьєва, А. Маркова та інші вивчали особистісні якості, необхідні майбутньому педагогу для здійснення ним професійних обов'язків. Серед визначених ученими якостей можна виокремити такі, оволодіння якими є обов'язковим для успішного володіння студентами культурою розумової праці.

Важливими для формування культури розумової праці вважаємо такі якості: *пізнавальні*, які умовно можна поділити на *інтелектуальні* (самостійність, кмітливість, вдумливість, критичність, рефлексія, вміння аналізувати, аргументувати) та *мовленнєві якості* – правильність, точність, лаконічність, логічність, виразність мови, необхідні для вираження результатів розумової праці студентів.

Одна з головних якостей особистості – *самостійність*, яка виявляється в умінні поставити певну мету, наполегливо досягати її виконання власними силами, відповідально ставитися до власної діяльності, діяти при цьому свідомо, із ініціативою не тільки в знайомих ситуаціях, а й за змінених умов, коли слід прийняти нестандартне рішення.

Студенти з високим рівнем самостійності дисципліновані, працелюбні, охайні, навчаються на високому рівні своїх можливостей. Їх характеризує самостійність мислення, уміння ставити мету, усвідомлювати її значення й відповідально ставитися до виконання, визначати шляхи й засоби досягнення цієї мети, прагнучи при цьому вправлятися без сторонньої допомоги.

Кмітливість виявляється у швидкості розумового орієнтування студента в навчальному матеріалі, умінні швидко міркувати, розмірковувати. Необхідною якістю для успішного володіння культурою розумової праці студентів є *критичність*, тобто неупередженість у прийнятті певних рішень, здатність піддавати ґрунтовній науковій перевірці правдивості, правильності почутого чи прочитаного, виявляти та оцінювати позитивне й негативне в ньому, вимогливість.

Важливою якістю особистості є *рефлексивність*, що характеризується свідомим й довільним процесом осмислення і переосмислення суб'єктом власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що розкриваються в його спілкування з іншими людьми й активного засвоєння ним норм і засобів різних видів діяльності.

Окрім пізнавальних якостей особистості при ефективному володінні культурою розумової праці, необхідно враховувати та розвивати, як відзначають В. Кан-Калік, А. Маркова, у студентів *психосоціальні якості*, до яких належать *емоційні* – допитливість, керування негативними емоціями; *вольові*; *комунікативні якості* – толерантність, уміння слухати й чути, уміння враховувати особливості співбесідника, відкритість.

Така емоційна якість, як *допитливість*, потреба в пізнанні навколишнього світу й самого себе. У студентському віці передбачається не тільки наявність певних емоційних взаємовідносин і знань, а й свідоме прагнення здобуття їх для дослідження практичних цілей.

Керування негативними емоціями є запорукою емоційної стійкості, тобто неможливістю деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх умов на процес здійснення розумової праці. Показниками цієї якості є правильне сприймання оточення, його аналіз, оцінювання, прийняття рішень, послідовність, безпомилковість дій у досягненні мети.

Культура розумової праці це й позитивне ставлення студента до змісту й процесу навчання, до ефективного володіння знаннями та способами діяльності, у мобілізації морально-вольових зусиль, спрямованих на досягнення навчально-пізнавальної мети, що вимагає *активності* особистості.

Найважливішими для володіння культурою розумової праці є *вольові якості особистості*: активність, цілеспрямованість, рішучість, витримка й самовладання, наполегливість, організованість, відповідальність, внутрішня дисциплінованість, – що суттєво впливають на ефективність праці.

Оскільки нерідко для вирішення поставлених завдань при здійсненні розумової праці необхідно приймати рішучі, сміливі дії, то студент має володіти такою вольовою якістю особистості, як *рішучість*, уміння своєчасно й самостійно приймати обдумане, стійке, відповіді-

дальнє рішення й оперативно, впевнено розпочинати його реалізацію. Прийняття швидких, непродуманих рішень або довге вагання чи постійний їх перегляд є ознаками бажання позбавитися від внутрішнього напруження й ознакою нерішучості.

Із рішучістю пов'язана така вольова якість, як *наполегливість* – уміння досягати прийнятих рішень, незважаючи на труднощі й перешкоди, і долати їх. Наполеглива особистість правильно оцінює обставини, віднаходить у них те, що допомагає досягненню мети. Вона здатна до тривалого й неослабного напруження енергії, неухильного руху до поставленої мети.

У студентському віці важлива роль у розвитку наполегливості належить самовихованню. Брак такої якості призводить до того, що студент за перших ознак труднощів відступає, губиться, припиняє роботу чи переходить до іншої справи. Наполегливість тісно пов'язана з *цілеспрямованістю*.

Уміння підкоряти свої дії й учинки поглядам і твердим переконанням заради досягнення головної мети розумової праці є ознаками *цілеспрямованості* особистості, що завжди спирається на загальну, часто віддалену мету й підпорядковує їй свою конкретну ціль.

Велике значення для успішної розумової праці має *витримка й самовладання* – уміння володіти собою за будь-яких обставин, навіть екстремальні, уміння володіти своїми рухами, мовленням, думками. Витримка виражається в тому, що студент не дозволяє собі робити те, що заважає його розумовій роботі. За недостатньої витримки виникають такі негативні явища, як неухильність, підкорення власному настрою. Нестриманий студент не вміє гальмувати в собі всього того, що не стосується справи. Витримка означає внутрішню підтягнутість людини. *Самовладання* особливо необхідне в так звані «важкі хвилини» роботи, для того щоб не впасти в розпач у разі виникнення труднощів, при невдачах, домагатися покращення ситуації.

Витримка й самовладання є запорукою *дисциплінованості* – якості особистості, що характеризується відповідальним ставленням до справи, розвиненим почуттям обов'язку, любов'ю до порядку, систематичності роботи, послідовності її виконання, підвищеними вимогами до поведінки – власної та інших людей, умінням підкорятися вимогам старшого за віком, званням, статусом у суспільстві. Формування дис-

циплінованості студентів пов'язане з орієнтацією на мету, на чітке визначення шляхів її досягнення. Ідеалом є не покірний виконавець чужих вимог, а творча особистість, тому справжнього дисциплінованістю передбачається ініціативність, винахідливість, прагнення подарувати радість своїми діями батькам, товаришам, викладачам.

У дисциплінованістю тісно пов'язана *відповідальність* – здатність особистості розуміти відповідність результатів власних дій поставленим меті, прийнятим у суспільстві або колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співпричетності до колективної справи, а при невідповідальності – почуття невиконаного обов'язку.

Сукупність визначених якостей особистості є умовою успішного оволодіння студентом культурою розумової праці, а тому і якісного здійснення ним розумової праці.

Висновок. Культура розумової праці студентів вищих педагогічних навчальних закладів є інтегрованою якістю особистості, яка володіє спеціальними знаннями, уміннями й навичками, а також певними якостями особистості, що забезпечують ефективність розумової праці в пізнавальній діяльності та формування майбутнього висококваліфікованого педагога.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ібрагім Ю.С. Етапи формування культури розумової праці на основі ресурсного підходу / Ю.С. Ібрагім // Науковий часопис. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Проблеми трудової та професійної підготовки: зб. наук. пр. – К. : Стиль Іздат, 2009. – Вип. 7 – С. 74-83.
2. Кулько В.А. Формирование у учащихся умений учиться : [Пособ. для учителей] / В.А. Кулько, Т.Д. Цехмистрова. – М.: Просвещ., 1983. – 80 с.